

Caracteristici ale dezechilibrelor pieței forței de muncă în România anilor '90

dr. Florin-Marius Pavelescu

1. Considerații teoretico-metodologice

Analiza funcționării economiilor naționale, mai cu seamă în contextul unui mediu extern deosebit de dinamic, arată că echilibrul dintre cererea și oferta de forță de muncă se realizează cu dificultăți majore, chiar și în cazul țărilor cu economie de piață consolidată. Din acest motiv, în evaluarea situației de pe piața forței de muncă, utilizarea unor concepte ale teoriei dezechilibrelor (echilibrelor newarsiene) se poate dovedi oportună.

În respectivul cadru conceptual, se are în vedere situația de pe piața forței de muncă și aceea de pe piața bunurilor și serviciilor. Astfel, se pun în evidență patru mari tipuri de dezechilibre:

- a) **șomaj keynesian**, respectiv excedent de ofertă atât pe piața bunurilor și serviciilor, cât și pe piața forței de muncă;
- b) **șomaj clasic**, respectiv deficit de ofertă pe piața bunurilor și serviciilor și excedent de ofertă pe piața forței de muncă;
- c) **inflație reprimată**, respectiv deficit de ofertă atât pe piața bunurilor și serviciilor, cât și pe piața forței de muncă;
- d) **supracapitalizare**, excedent de ofertă pe piața bunurilor și

serviciilor și deficit de ofertă pe piața forței de muncă.

Desigur că această clasificare a dezechilibrelor pieței forței de muncă posedă un grad ridicat de simplificare. Pentru a se asigura consistența demersului teoretic, se recurge la reprezentarea în plan a situației de pe piața forței de muncă. Aceasta implică operarea doar cu două variabile, respectiv salarii și prețuri. În realitate însă, posibilitatea apariției diferitelor tipuri de dezechilibre este determinată și de alți factori, între care se pot aminti:

- a) natura mecanismului economic;
- b) raporturile de forțe între organizatorii producției și lucrători;
- c) sistemul de impozitare a veniturilor;
- d) nivelul tehnologic și al organizării producției reflectat în mărimea productivității muncii și a consumurilor specifice de materii prime și energie;
- e) înclinația de a economisi a populației și transformarea suntemelor economisite în investiții;
- f) caracteristicile și modul de funcționare a instituțiilor pieței forței de muncă.

În consecință, acest mod de analiză se poate utiliza cel mai bine în contextul unei economii de piață funcționale, cu instituții bine definite,

capabile să amortizeze, cu relativă ușurință, șocurile externe. Totodată, se presupune că, în cadrul economiei naționale, nu există marcate disparități teritoriale, iar tehnologiile utilizate sunt relativ omogene.

În cazul unei țări în care se desfășoară o profundă transformare a mecanismului economic, analiza dezechilibrelor pieței forței de muncă și elaborarea de soluții pentru atenuarea și depășirea acestora este necesar să nu se limiteze la o abordare schematică. În fapt, este deosebit de important să nu se opună nevoii de sintetizare a caracteristicilor dezechilibrelor cerința analizei atente, nuanțate, a factorilor a căror acțiune și intercondiționare determină o funcționare de multe ori atipică, în contradicție cu reacțiile așteptate ale pieței forței de muncă într-o țară dezvoltată.

2. Dezechilibrele pieței forței de muncă în contextul transformării economiei românești

Declanșarea procesului de tranziție la economia de piață fără ca majoritatea agenților economici să fie pregătită pentru aceasta, respectiv să posede un capital organizațional adecvat noii situații, nu a fost de natură să reducă deficitul de ofertă națională de bunuri și servicii, caracteristic economiei de comandă. Dimpotrivă, l-a agravat. În același timp, șocul generat de liberalizarea prețurilor, concomitent cu o expunere bruscă a întreprinderilor concurenței externe, au blocat posibilitățile de realizare a unei părți însemnante a producției; drept urmare, multe dintre capacitatele pro-

ductive al căror nivel tehnologic era, în unele cazuri, comparabil cu al altor țări europene, au devenit inutilizabile.

Existența unei ambiguități în legătură cu statutul proprietății a făcut ca fenomenul decapitalizării să ia amploare, în paralel cu escaladarea revendicărilor salariale. Totodată, s-a manifestat tendința de a păstra sau crea noi situații de monopol, atât pe piața bunurilor și serviciilor, cât și pe piața forței de muncă. În consecință, inputurile pentru desfășurarea activităților productive au devenit brusc "scumpe"¹, ceea ce a constituit, fără îndoială, pe termen scurt, un factor de blocaj economic.

Toate cele enumerate anterior au condus la o reducere sensibilă a ofertei naționale de bunuri și servicii, fapt evidențiat de reducerea PIB cu circa 25% între 1989 și 1992. Populația ocupată s-a micșorat într-o proporție mai mică. Această evoluție a condus la consecințe aparent paradoxale. Pe de o parte, și-a făcut apariția șomajul, a cărui rată a fost de 3,0% în decembrie 1991 și de 8,4% în decembrie 1992². Pe de altă parte, s-a

¹ La scumpirea bruscă a prețurilor factorilor de producție a contribuit și continua devalizare a monedei naționale, ca urmare a deficitului balanței comerciale și de plată.

² Mai cu seamă în primii ani ai procesului de transformare a economiilor central și est-europene, una dintre problemele importante, atât din punct de vedere teoretic cât și practic, a fost determinarea gradului de supraocupare a forței de muncă și a naturii șomajului. Părerile exprimate au fost numeroase, dar a prevalat ideea că supraocuparea trebuia eliminată cât mai rapid și deci, acceptat un nivel ridicat al șomajului. Respectivul excedent de ofertă pe piața forței de muncă a fost considerat de tip "tranzitional", inerent

accentuat supraocuparea forței de muncă, fenomen caracteristic economiei de comandă. Rata șomajului la sfârșitul anului 1992 era relativ ridicată, conform standardelor din țările dezvoltate, fiind determinată în principal de primul val de disponibilizări, având în vedere că populația activă a fost practic constantă.

Comparativ cu alte țări din Europa Centrală și de Est, România a ieșit relativ repede din starea de recesiune. Între 1992 și 1996, PIB a sporit semnificativ. Dar factorii de creștere și tipul de dezechilibre s-au modificat实质ial în decursul perioadei menționate.

Astfel, între 1992 și 1994, a fost înregistrată o creștere moderată a PIB, susținută în principal de sporirea exporturilor, pe fondul unei relansări pe plan extern a cererii de produse cu un nivel tehnologic mediu. De asemenea, s-au asigurat, mai cu seamă prin mijloace monetare, condițiile unei macrostabilizări. Presiunile pentru reducerea supraocupării au determinat o scădere sensibilă a populației ocupate și, implicit, o creștere a ratei șomajului la 10,4% în 1993 și 10,6% în 1994.

Perceperea de către decidenții în materie de politici economice a faptului că dezechilibrul este de tipul

înaintării spre economia de piață. Se argumenta chiar că o rată înaltă a șomajului ar reprezenta un indicator al vitezei derulării procesului de reformă. Această viziune s-a dovedit a fi în bună măsură inadecvată realităților de pe piața forței de muncă, accentuându-i dezechilibrele. Astfel, șomajul transițional a tins să devină unul permanent, făcându-și apariția "efectul de clichet", observabil în ultimele două decenii în țările cu economie de piață consolidată.

șomajului keynesian a condus, între 1994 și 1996, la susținerea creșterii în ritm alert a PIB. Factorul determinant al acestei evoluții l-a constituit stimularea consumului intern. Absența unei profunde și necesare restructurări a aparatului productiv a făcut ca procesul de creștere economică să nu poată căpăta un caracter durabil. Totodată, s-a accentuat amplierea dezechilibrului extern¹.

Creșterea economică nu a fost creatoare de noi locuri de muncă. În acest fel, productivitatea socială a muncii a putut atinge nivelul anterior declanșării procesului de reformă.

Rata șomajului a tins să se reducă, fiind de 8,9% în 1995 și de 6,2% în 1996, reflectând instalarea unei tendințe de scădere a ofertei de forță de muncă prezentă și în anii următori. Acest fenomen s-a datorat în principal reducerii ratei de activitate a populației în vîrstă de muncă. Evoluția menționată anterior a avut efecte deloc neglijabile asupra funcționării pieței de muncă. Astfel, s-a creat impresia că tensiunile legate de utilizarea forței de muncă s-au atenuat în mod semnificativ. În realitate, s-a estompat o formă vizibilă a dezechilibrului și s-au accentuat altele mai

¹ Astfel, deficitul balanței comerciale a fost de 1,577 miliarde dolari în 1995 și de 2,470 miliarde dolari în 1996, comparativ cu 1,128 miliarde dolari în 1993 și 0,411 miliarde dolari în 1994. Iar aceste evoluții au avut loc pe fondul unor condiții nefavorabile din punctul de vedere al fluxurilor externe de capital. Deficitul contului curent a fost permanent mai mare decât cel al balanței comerciale, fiind de 1,174 miliarde dolari în 1993, de 0,428 miliarde dolari în 1994, de 1,794 miliarde dolari în 1995 și de 2,571 miliarde dolari în 1996.

greu perceptibile. Din experiența țării noastre, precum și a altor țări, rezultă că reducerea ratei de activitate poate fi o consecință a apariției unor persoane "descurajate", care și-au pierdut speranța găsirii unui loc de muncă în concordanță cu propriile aspirații, a extinderii activităților legate de economia subterană sau migrația externă, având drept obiectiv găsirea unui loc de muncă în străinătate.

Impactul unor asemenea procese este, fără îndoială, negativ. Pe de o parte, se micșorează posibilitățile de cunoaștere și valorificare a capitalului uman. Pe de altă parte, se introduc în funcționarea pieței forței de muncă noi elemente de tensiune și incertitudine.

Schimbarea radicală, după 1996, a cursului politicii economice a determinat modificări sensibile ale fizionomiei dezechilibrelor de pe piața forței de muncă.

Având ca obiectiv obținerea, pe termen scurt, a unei macrostabilizări, iar pe termen lung crearea condițiilor pentru generarea unei creșteri economice sănătoase, politica economică transpusă în practică începând din 1997 a pornit de la ipoteza că forma dedezechilibrului predominantă este cea a șomajului clasic. Drept urmare, s-a acționat pentru comprimarea cererii pentru bunurile de consum și pentru întărirea restricției bugetare aplicate firmelor. Totodată, au fost ridicate controalele administrative asupra prețurilor unor produse și servicii și a fost liberalizat complet cursul valutar.

Consecința acestor măsuri a fost inducerea în organismul econo-

mic a unei stări de recesiune și blocaj al activității firmelor. În aceste condiții, PIB s-a diminuat cu 6,9% în 1997 și cu încă 7,3% în 1998. Accelerarea descreșterii PIB în 1998 este urmarea închiderii, în cursul aceluia an, a unor întreprinderi nerentabile de mari dimensiuni. Experiența ulterioară a arătat că simpla asanare a întreprinderilor cu pierderi nu deblochează inițiativa agenților economici. Dimpotrivă, pe termen scurt, situația este agravată. Ieșirea din funcțiune a unor obiective industriale, chiar și cu o activitate ineficientă, a însemnat o diminuare a ofertei naționale de bunuri și servicii, ceea ce a contribuit în mod semnificativ la creșterea deficitului balanței comerciale de la 1,980 miliarde dolari în 1997 la 2,611 miliarde dolari în 1998.

În paralel, s-a produs o tensiune a pieței forței de muncă. Rata șomajului a atins 8,4% în 1997, 10,7% în 1998, 11,5% în 1999 și 11,2% în mai 2000. Totodată, procesul de restructurare a sporit complexitatea respectivului fenomen, din punctul de vedere al segmentelor de populație activă afectată și al posibilităților de reinserție într-o activitate socială utilă. Astfel, concedierile masive operate în industria grea au determinat o sporire semnificativă a ponderii bărbaților, acest segment devenind majoritar în cadrul celor aflați în căutarea unui loc de muncă. Totodată, a crescut ponderea grupelor de vârstă de 30-39 de ani și 40-49 de ani în totalul șomerilor și s-a diminuat într-o anumită măsură durata medie a șomajului. Scăderea duratei medii a șomajului poate fi apreciată doar parțial ca un aspect pozitiv.

Experiența internațională demonstrează că, de cele mai multe ori, în contextul unor procese de reajustări structurale, creșterea ratei șomajului datorită unui val de disponibilizări determină, pe termen scurt, o reducere a duratei medii de inactivitate. Din acest motiv, simpla reducere a duratei medii a șomajului nu înseamnă automat și o atenuare a problemelor legate de șomajul de lungă durată.

În plan teritorial, procesul de restructurare a avut drept rezultat reducerea diferențelor dintre ratele județene și cele regionale ale șomajului după ce, în cursul anilor 1995 și 1996, se manifestase o tendință de scădere a ratei șomajului în județele cu un nivel ridicat de dezvoltare economică. Această evoluție se deosebește de tendințele care se manifestă de obicei în țările cu economie de piață consolidată unde diferențele în profil teritorial dintre ratele șomajului se amplifică în cursul recesiunii și se estompează atunci când activitatea economică se relansează. În cazul țării noastre, cele arătate anterior reflectă accelerarea procesului de restructurare a unor ramuri economice, cu deosebire a industriei extractive, dar și o mobilitate relativ scăzută a forței de muncă, pe fondul unui climat recesional prelungit.

3. Direcții de acțiune pentru atenuarea dezechilibrelor pieței forței de muncă

Trecerea în revistă a principalelor caracteristici ale dezechilibrelor economiei și pieței forței de muncă în cursul anilor '90 în România arată necesitatea conceperii unui nou tip de

politică. Experiența acumulată timp de peste un deceniu arată că formele "pure" ale politicilor economice se dovedesc ineficace în creșterea gradului de utilizare și valorificare a capitalului uman, în contextul unui mediu economic cu un grad ridicat de turbulentă și a unor însemnante lacune ale cadrului instituțional.

Cercetarea atentă a dezechilibrelor care se manifestă actualmente pe piața forței de muncă din țara noastră ne poate conduce la constatărea că șomajul are o natură mixtă cu predominantă clasică¹. În sprijinul acestei afirmații se pot aduce drept argumente ponderea relativ ridicată a costurilor salariale și a consumurilor de materiale și energie în valoarea producției, pe fondul unei productivități reduse a factorilor de producție și al unei evidente relaxări a cererii

¹ Alături de cele două tipuri de șomaj menționate anterior, respectiv clasic și keynesian, se poate defini și șomajul mixt, în care șomajul este generat atât de deficiențele cererii globale de bunuri și servicii, cât și de un nivel "prea ridicat" al costurilor salariale, în raport cu cele care determină echilibrul pe piața forței de muncă. Punerea sa în evidență se obține prin compararea cererii keynesiene, respectiv cererea agregată de bunuri și servicii în cazul când venitul distribuit ar fi egal cu această cerere, cu oferta potențială și oferta efectivă de bunuri și servicii.

În funcție de cauzele predominante, se pot distinge:

- a) șomajul mixt cu predominantă clasică. În această situație, salariile sunt prea ridicate în raport cu prețurile, iar cererea keynesiană de bunuri și servicii este mai mică decât oferta potențială și mai mare decât oferta efectivă.
- b) șomajul mixt cu predominantă keynesiană. Costurile salariale sunt prea ridicate în raport cu prețurile, iar cererea, atât cea keynesiană cât și cea efectivă, este mai mică decât oferta efectivă.

aggregate, ca urmare a unui nivel redus al veniturilor salariale.

Din acest motiv, pentru a se asigura reluarea creșterii economice și reducerea ratei șomajului, se impune acțiunea concomitentă pe mai multe paliere, politica economică dobândind un caracter heterodox. Obiectivul principal al acțiunii autorităților publice îl constituie stimularea calității și competitivității ofertei, atât în ceea ce privește bunurile și serviciile, cât și factorii de producție, concomitent cu o îmbunătățire substanțială a politiciei de venituri care să devină un factor de creștere economică durabilă.

Realizarea cu succes a obiectivelor mentionate este puternic condiționată de asigurarea unei combinații coerente între politica macroeconomică, politica structurală și politica specifică pieței forței de muncă. Între efectele aplicării celor trei tipuri de politici există multiple conexiuni care pot genera "cercuri virtuoase" în ceea ce privește valorificarea capitalului uman.

Astfel, politica macroeconomică, prin obiectivele sale (asigurarea stabilității cursului de schimb al monedei naționale, menținerea în anumite limite a deficitului bugetar, moderarea creșterii costurilor sala-

riale etc.), poate contribui în mod hotărâtor la desfășurarea activității economice în condițiile unei inflații scăzute, generând premisele unei stabilități pe termen lung a procesului investițional și, implicit, a ocupării forței de muncă.

Politica structurală, prin susținerea procesului de privatizare a marilor întreprinderi, sprijinirea dezvoltării întreprinderilor mici și mijlocii, stimularea proceselor inovaționale, poate juca un rol important în asigurarea eficienței funcționării eficiente a pieței forței de muncă. De asemenea, se facilitează apariția unor debușee pentru crearea unor noi locuri de muncă.

Politica specifică forței de muncă poate contribui la îmbunătățirea sensibilă a mobilizării și adaptării ofertei de forță de muncă la experiențele sporite ale unui mediu economic deosebit de dinamic. În acest cadru, se pot concepe și implementa programe adresate unor componente ale populației active mai greu integrabile în activități sociale utile. De asemenea, sunt create condiții favorabile pentru îmbunătățirea calității capitalului uman, dezvoltarea inițiativei locale și consolidarea relațiilor de parteneriat social.

Bibliografie

- *** Growth, Competitiveness, Employment. The Challenges and Ways forward 21-st Century. White Paper, Brussels, 1994.
- Barr, N., Labour Market and Social Policy in Central and Eastern Europe, Oxford University Press, 1994.
- Malinvaud, E., Théorie macroéconomique, Dunod, Paris, 1989.
- Pavelescu, F.M., Șomajul - factor de flexibilizare sau de destabilizare a pieței forței de muncă, în: Tribuna economică, nr. 43/1995.

- Pavelescu, F.M., Progresul tehnologic și ocuparea forței de muncă, Editura IRLI, București, 1997.
- Pavelescu, F.M., Dezechilibrele forței de muncă, în: Raporturi de muncă, nr. 12/1999.
- Perț S. (coord.), Piața forței de muncă în perioada de trecere la economia de piață, CIDE, București, 1991.
- Perț S. (coord.), Piata muncii în România - ocupare, flexibilitate, dezvoltare umană, CIDE, București, 1994.
- Peytrignet, M., Dynamisation d'un modèle macroéconomique à prix et salaires fixes, Editions Peter Lang SA, Berne, 1985.
- Zaman, Gh.; Ciutacu, C.; Vâlceanu, Gr. (coord.), Blocaje în economia de tranziție a României, Editura Tehnică, București, 1997.